

Izvorni znanstveni članak

241.13:355.01(497)*1991/1992*

177.7

Utjecaj vjerskih normi na ponašanje u hrvatskom domovinskom ratu

MIROSLAV VUJEVIĆ*

Sažetak

U ovom radu autor analizira utjecaj vjerskih normi "Ne mrzi" i "Ljubi neprijatelja svoga" na ponašanje u hrvatskom domovinskom ratu i zaključuje da se taj utjecaj očitovao u smanjivanju priprema za obrambeni rat, te povećanoj spremnosti na potpisivanje mirovnih ugovora, koji su se zbog toga mijenjali na štetu hrvatskih interesa, zatim u povećanoj spremnosti za puštanje zarobljenog neprijatelja te povećanom broju žrtava na hrvatskoj strani prilikom pružanja pomoći neprijateljskim ranjenicima. Ove su norme djelovale i na povećanje spremnosti prihvatanja izbjeglica i prognanika te smanjivanje krvoprolića. Autor zaključuje kako potiskivanje emocija što nastaju pod utjecajem brutalnosti neprijatelja može dovesti do nekontroliranih izljeva mržnje.

Čovjekovo ponašanje određeno je velikim brojem činitelja, koje možemo podijeliti na biotičke i društvene motive. Biotički su motivi urođeni i zadovoljenjem nestaju, dok su društveni stečeni i njihovim se zadovoljenjem javljaju drugi, još jači. Jedno ponašanje uzrokovano je obično većim brojem motiva. Isto je tako moguće da se jave motivi koji ne idu u prilog obavljanju neke aktivnosti. Prema tome, za neku aktivnost možemo biti motivirani da je obavljamo, nemotivirani da je obavljamo i motivirani da je ne obavljamo. Budući da je stanovito ponašanje najčešće uzrokovano većim brojem motiva, gotovo uvijek u svakoj aktivnosti imamo sve vrste motiva, pa dolazi do borbe motiva i različitih konfliktnih situacija koje pojedinci različito i rješavaju.

Međutim, složeno ljudsko ponašanje često se pojednostavljeno objašnjavalo. Marksizam ga objašnjava materijalnom bazom. Gehlen, međutim, upozorava: "Vegetativne senzorne i motoričke funkcije rade, očigledno, sa mnogo više duha nego što je idealizam htio, a materijalizam mogao da prizna". (Gehlen, 1990., str. 19.) Gehlen dalje nastavlja: "...jedino čovjek, između poznatih živih bića, ima povlasticu da svojom voljom zahvati u krug nužnosti, koji je za puka prirodna bića neraskidljiv..." (Gehlen, 1990., str. 32.) Čovjek nije nepogrešiva masa u rukama prirode (Herder), koja mu je dala um i "slobodu volje", uskratila instinkte i zabrinutost "samonikle spoznaje" (Kant). "Bit duha je njegova egzistencijalna odriješnost i odvojenost od prirode i od zavisnosti od organskog".

* Miroslav Vujević, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metode istraživanja.

(Gehlen, 1990., 20-21.) Zato duhovne tvorbe čovjeka mogu biti u suprotnosti sa životom njihova tvorca ili onoga tko je te tvorbe usvojio.

Vjerske su norme društveni motivi, nastale tijekom života u određenoj društvenoj sredini. One mogu utjecati na ponašanje i izvan situacija koje su se namjeravale regulirati. To pokazuje M. Weber, povezujući protestantsku etiku s duhom kapitalizma. (Weber, 1968.) Dakako, vjerske norme mogu imati utjecaja i na ponašanje u ratu. Nakon svake arapske akcije, Izraelci žestoko uzvraćaju, što je u skladu s normama Starog zavjeta "Zub za zub, oko za oko", koje židovska vjera propovijeda. Isto tako, u izraelsko-arapskim ratovima vidljiv je bio utjecaj muslimanskog fatalizma na ponašanje arapskih vojnika.

Stoga je normalno prepostaviti da se i u hrvatskom domovinskom ratu očitovao utjecaj vjerskih normi na ponašanje sudionika u ratu. U ovom ratu na jednoj strani imamo Hrvate katoličke vjere, koji se bore za oslobođenje hrvatske države u okvirima međunarodno priznatih granica. Na drugoj su strani: JNA, pobunjeni Srbi u Hrvatskoj, Srbija i Crna Gora. JNA je već na samom početku rata postala etnički čista pa je sačinjavaju Srbijanci pravoslavne vjere. Pobunjeni Srbi su također pravoslavne vjere. Budući da je pravoslavna vjera autokefalna, proglašenjem hrvatske samostalnosti vjersko središte Srba u Hrvatskoj ostalo je u Srbiji. Prema tome, osim nacionalnih, ideoloških (vezanost uz socijalizam), i vjerski su motivi Srbe u Hrvatskoj usmjeravali prema Jugoslaviji (Velikoj Srbiji). Srbijanci i Crnogorci su također pravoslavne vjere, pa ističu kako je potrebno spasiti pravoslavnu braću od vatikanske zavjere.

Osim što je pravoslavlje kao državna vjera okupilo sve Srbe, Srbijance i Crnogorce na jednu stranu, u ovom ratu pravoslavlje određuje i ponašanje u ratnim operacijama. Nakon svake uspješne vojne akcije Hrvatske vojske redovito slijedi napad neprijatelja na civilna naselja, u kojima stradavaju nedužna djeca, žene i stari. Neporeciva je veza između takvog ponašanja i norme "Tko se neće osvetiti, taj se neće posvetiti", s kojom se naši neprijatelji u ovom ratu često s ponosom razmeću.

Nasuprot tome, Hrvati u ovom ratu često ističu katoličke norme: "Ne osveti se", "Ne mrzi", "Ljubi neprijatelja svoga". Norma "Ne osveti se", usprkos teškom ratnom vremenu, prihvaća se bez većih dvojbi. Međutim, surovost ovog rata izaziva dvojbe oko prihvaćanja normi: "Ne mrzi" i "Ljubi neprijatelja svoga". Nakon užasa koje nam je neprijatelj napravio često se čuje uzdah: "Nakon svega što su nam učinili, dopustite bar da ih mrzimo!" (Zvonimir Majdak). Ovom prilikom analizirat ćemo utjecaj tih dviju moralnih normi na ponašanje u hrvatskom domovinskom ratu.

1. "Ne mrzi"

"Ne mrzi" moralna je norma koja pridonosi društvenoj integraciji unutar skupine i među skupinama u kojima ta norma vrijedi. Ona može povezujuće djelovati među skupinama i kad u nekoj ona ne važi. Primjerice, ako imamo dvije skupine koje surađuju, moralna norma "ne mrzi" može povećavati kooperativnost i u drugoj skupini, iako ona tu moralnu normu nema. "Ne mrzi" može pozitivno djelovati na odnose među skupinama koje su i u sukobu, čak i onda kad ta norma u jednoj od njih ne vrijedi, samo ako je riječ o sukobu koji ne prijeti uništenjem. Ponašanje

lišeno mržnje smanjuje konflikt. Ali u konfliktu, u kojemu prijete opasnost uništenja, lišavanjem mržnje smanjuje se spremnost suprotstavljanja opasnosti uništenja.

Često se kaže da mržnja izjeda i nanosi štetu onome tko mrzi. To najčešće i jest tako. Mrziti u bezopasnim situacijama za život znači proizvoditi mržnju prema samom sebi. Mrziti u opasnim situacijama one koji nisu izvor opasnosti znači povećati izvore opasnosti. U tom slučaju mržnja je suicidalna. Ne mrziti onoga tko je izvor opasnosti za život, također je suicidalno. Mržnja nije samo emocionalni doživljaj. Ona određuje i ponašanje. Ne mrziti onoga tko je izvor opasnosti za život znači ponašati se kao da životne opasnosti i nema. Emocija često dovodi do neopravdane generalizacije pa to u njoj treba izbjegavati. Ali to ne treba izbjegavati samo u mržnji, već i u svakoj emociji, pa i u ljubavi.

2. "Ljubi svoga neprijatelja"

Ako nam neprijatelj ne prijete opasnošću za život, naša ljubav prema njemu može umanjiti njegovo neprijateljstvo. To može biti od koristi i njemu i nama. Međutim, ako smo u životnoj opasnosti od svog neprijatelja, onda je ljubav prema njemu pomoć našem krvniku. Ljubav približava čovjeka predmetu ljubavi. Neprijatelj je izvor opasnosti pa nas ljubav prema njemu približuje tom izvoru. Prema tome, ljubav prema neprijatelju dovodi u pogibelj onoga tko tu ljubav ima. Tako "Ljubi neprijatelja svoga" u ratu znači ne ljubiti sebe sama. Isticati u ratu, kao što to radi Katolička crkva, "Ljubi neprijatelja svoga", znači činiti uslugu neprijatelju, a štetu sebi.

Kao što se za mržnju kaže da razara, za ljubav se kaže da oplemenjuje. Ističe se da katoličanstvo pobjeđuje svoje protivnike ljubavlju. I ljubav i mržnja su emocije. Emocije su uzbuđeno stanje organizma koje se manifestira na tri sasvim različita načina: 1. emocionalnim doživljajem, 2. emocionalnim ponašanjem i 3. fiziološkim promjenama u organizmu. (Kreč — Kračfeld, 1969., str. 237.) Emocionalni doživljaj može nastati podražajem iz okoline. Ugodni doživljaji iz okoline izazivaju "privlačne" emocionalne doživljaje. Međutim, čovjek može naučiti emocionalni odnos prema okolini koji nije vezan uz obilježja okoline. Tako možemo naučiti ljubiti tiranina, "velikog vođu" a da to on ničim ne zavređuje. Takvom se ljubavlju osiguravala pokornost pučana. Isto se tako mogu naučiti mrziti istinski prijatelji.

Bez obzira na nastanak, uz emocionalni se doživljaj javlja određeno ponašanje. Kad osjećamo ljubav, naše će ponašanje najčešće biti usmjereno u prilog osobi koju ljubimo. Međutim, ljubav može izazvati i sebično ponašanje. Primjerice, posesivna majka može se ponašati na štetu ljubljene kćeri. Neki će reći da ta majka ne voli svoju kćerku. U ovom se slučaju o emocionalnom osjećaju zaključuje na osnovi ponašanja, pa se sebično ponašanje majke označava kao osjećaj mržnje majke prema kćeri.

Uz svaki emocionalni doživljaj u organizmu se događaju promjene koje pripremaju organizam na odgovarajuće ponašanje. Ljubav i mržnja izazivaju različito ponašanje, pa će izazvati i različite promjene u organizmu. Ljubav neće pripremati organizam na izuzetne napore. Budući da ona djeluje umirujuće, to će se odraziti na smanjeni broj otkucaja srca, smanjeno disanje, smanjenje šećera u krvi i sl. Mržnja će izazvati suprotne promjene

u organizmu. Taj osjećaj priprema organizam za eventualno efikasno uklanjanje opasnosti koja je izazvala osjećaj mržnje, što se očituje u sinergijama srčano žilnog i dišnog sustava, termoregulaciji hranidbenim i drugim sinergijama. (Bujas, 1959.)

U Katoličkoj crkvi svaka je ljubav poželjna, a svaka mržnja nepoželjna. Smatra se, dakle, da postoji jednoznačna veza između ljubavi i dobra, mržnje i zla. Ne mrziti i ljubiti opće su vrijednosti katoličanstva. Zato ih katolička vjera propovijeda u svako vrijeme i na svakom mjestu. Stoga nije čudo da i naši katolički svećenici u ovom domovinskom ratu često, čak puno češće nego inače, upozoravaju hrvatsko pučanstvo, osobito Hrvatsku vojsku, da se u borbi ne smiju prepustiti mržnji, već da ih vodi ljubav, uključujući i ljubav prema neprijatelju.

Pokušat ćemo sada dovesti u vezu ove katoličke vrijednosti s ciljevima domovinskog rata, koje i Katolička crkva također prihvaća. Cilj domovinskog rata je slobodna i suverena država Hrvatska, za koju se hrvatski narod plebiscitarno odlučio. Slijedeći katolički moral, hrvatski narod i hrvatski vojnici ne bi smjeli mrziti JNA, pobunjene Srbe, ni vlast u Srbiji i Crnoj Gori. Štoviše, trebao bi ih ljubiti, iako je s njima u ratnom sukobu. Ako hrvatski vojnici u obrani domovine slijedi katoličku normu "Ljubi neprijatelja svoga", on mora, dakle, ubiti onoga koga treba ljubiti ili će odustati od obrane domovine. Ako su u njemu istodobno prisutne norme: treba braniti domovinu i treba ljubiti neprijatelja, on nužno upada u konfliktnu situaciju koja ga u ratu može stajati života.

Ako život nije došao u pitanje, problem rješavanja ove konfliktne situacije nije toliko u izboru strane za koju se treba odlučiti, koliko u izboru načina kako ga riješiti. Hrvatski se narod odlučio za obranu svoje domovine, iako se ne može isključiti da se jedan broj odlučio za drugu mogućnost jer se u političkoj socijalizaciji bivšeg režima sustavno izbjegavala identifikacija s hrvatskom domovinom. Domovinom je označavana Jugoslavija, a za Hrvatsku se koristio izraz "uža domovina". Isto je tako ideologija "bratstva i jedinstva" otežavala identifikaciju neprijatelja u ovom konfliktu, pogotovo je to otežano onima koji uz neprijatelja vezuju ljubav. Izboru strane u ovom složenom konfliktu najviše je pridonijela grubost neprijatelja koja je u hrvatskom narodu probudila instinkt samoobrane. Osim kolebljivosti u izboru strane, navedene norme i njihovo propovijedanje mogu se različito odraziti na ponašanje u ratu.

Na razini javnog mišljenja utjecaj ovih normi očitovao se u izjavi: "Pa što nam to rade?". Ovakva je izjava tipična za situacije koje se ne očekuju. Za situacije koje ne očekujemo ne možemo se pripremiti. Priprema velikim dijelom određuje uspjeh u svima, pa tako i ratnim aktivnostima. Neugodna iznenađenja češće dolaze od strane onih koje bez posebnog razloga volimo. Propovijedanjem osjećaja ljubavi prema neprijatelju koji nas je oružano napao potiče se ponašanje koje će biti u prilog neprijatelju.

"Ne mrzi" i "Ljubi neprijatelja svoga" na razini političkog odlučivanja ima za posljedicu veći broj mirotvornih odluka, bez obzira na situaciju. Ako je situacija neizbježnog rata, nade u mirotvorne pokušaje umanjuju spremanje za rat. Kad je JNA oduzela naoružanje teritorijalne obrane, teško je odrediti koliko je uspjehu te akcije pridonijela nemoć tadašnje hrvatske vlasti, a koliko nada u mirotvorno rješenje jugoslavenske krize.

Može se postaviti i pitanje, koliko je tadašnja vlast u Hrvatskoj bila hrvatska vlast. Međutim, i nova hrvatska vlast stalnom spremnošću za potpisivanje mirovnih ugovora pokazuje isuviše povjerenja prema neprijateljskoj strani. Položaj hrvatske strane u ovom ratu utjecao je na povećanu spremnost za pregovore, ali biti prvi u davanju potpisa na ženevskoj konferenciji, koja je krajnje nepovoljna za hrvatsku stranu, ne može se objasniti samo položajem u ratu. Olako potpisivanje ugovora utjecalo je i na ishod pregovora. Ako se očekuje da će hrvatska strana biti spremnija potpisati ugovore, na pregovorima će se nastojati udovoljiti tvrđoj strani.

Ove dvije norme utječu i na povećani broj puštanja zarobljenih neprijatelja. Nije li njihov utjecaj bio i prilikom puštanja zarobljenog Gorana Hadžića? U "plitvičkoj akciji" neprijatelj je pogodio minom pun autobus hrvatskih policajaca. Dok je neprijatelj žalio što ta mina nije eksplodirala, vođa hrvatske policije je na Hrvatskoj televiziji samozadovoljno govorio kako su naši policajci pustili opkoljene "zavedene" pobunjenike. Kasnije se, međutim, pokazalo kako nije riječ o zavedenima, tako da su mnogi od njih ponovno dobili priliku da ubijaju hrvatske policajce, vojnike, žene i djecu. Poznato je da emocije djeluju na percepciju. Propovijedanjem ljubavi prema neprijatelju utječemo i na percepciju neprijatelja tako da okorjele zločince vidimo kao zavedene.

I naši se vojnici pod utjecajem spomenutih normi ponašaju manje agresivno nego što to ratna situacija zahtijeva. Propovijedanje ljubavi prema onima koji u ratu s puškom idu na nas, umanjuje spremnost za borbu. To se može odraziti na krivu percepciju opasnosti, smanjenje brzine reakcije i nedovoljnu brzinu i intenzitet angažiranja svih sinergija koje su potrebne da bi se borbeni zadatak mogao što bolje izvršiti. Rat traži maksimalnu psihičku i fizičku spremnost, zato propovijedanje "Ljubi neprijatelja svoga" u situaciji ratne zbilje, u kojoj se u svakom trenutku radi o "biti ili ne biti", ne ide u prilog opastanku za onoga tko tu normu u ratu poštuje. Moguća je i drukčija interpretacija ove norme, pa se govori kako u svakom čovjeku ima nešto dobro i vrijedno da se ljubi. Ako je to i točno, ratno vrijeme nije vrijeme za ljubav prema neprijatelju, jer u to vrijeme ono dobro i vrijedno u njemu nije na djelu. Neprijatelj i jest po prakticiranju zla i nepracticiranju dobra. U ratu to posebno dolazi do izražaja, pa ljubav prema neprijatelju znači podršku prakticiranju zla. Zato su mnogi naši vojnici, koji su iz čovjekoljublja priskočili u pomoć ranjenim neprijateljskim vojnicima, poginuli. Kad se na to ukaže, obično se zaključuje: Ipak na kraju pobijedit će ljubav. Ako ljubav na kraju pobijedi, ovakve žrtve ne idu njoj u prilog jer ginu oni koji ljube, a ostaju oni koji mrze.

Sve se mijenja, vremena, situacije i osjećaji. Pa kad jednom rat prestane i kad oni koji sada čine zid počnu činiti dobro, izazivat će i drukčije osjećaje. Međutim, drugi osjećaji neće značiti ljubav prema neprijatelju, već ljubav prema dobru koje je prevladalo u bivšim neprijateljima. Prema tome, "Ljubi neprijatelja svoga" norma je koja zbunjuje i u miru, jer je protuprirodna. (Nietzsche, 1988.) Ona još više zbunjuje u ratu gdje nema vremena za meditaciju, gdje se traži prava i brza reakcija, a to nije moguće bez jasne percepcije situacije.

Što rat duže traje iz Katoličke se crkve sve češće čuje poruka kako domovinu treba braniti. Znači li to da imamo pravo na obranu samo

neokupiranih područja, jer okupirana područja nije moguće osloboditi braneci, već napadajući, i to vrlo dobro naoružanog neprijatelja, koji ima i druge vrijednosti. Dok se u nas osuđuje osveta, potiskuje mržnja i potiče ljubav, oni osvetu smatraju kao vrijednost, ističući često "Tko se neće osvetiti, taj se neće posvetiti". Zbog toga, bez ikakvih dvojbi, nakon vojnog poraza redovito usmjere svoje oružje na civilna naselja, ubijajući neudžnu djecu, žene i starce. Kako je moguće povezati ljubav uz one koji to čine? Kako je moguće ne mrziti one koji to čine?

Naravno, i to je moguće postići propovijedanjem neprirodne ljubavi i potiskivanjem prirodne mržnje. Međutim, osim umanjivanja borbene spremnosti, to će u ratu, pod utjecajem realnih ratnih zbivanja dovesti do kumulacije mržnje, koja će se onda javiti u puno većem intenzitetu i biti puno razornija; koju će tada biti puno teže kontrolirati. I ljubav i mržnja dio su života i trebaju se ispoljavati kad za to ima razloga. Zato nije dobro poticati ljubav kad za to nema razloga, niti je dobro potiskivati mržnju kad za to nema razloga. Međutim, s emocijama treba znati postupati. Niti je ljubav uvijek dobra, niti je mržnja uvijek zla. Nije jednako kad se ista emocija javi u ratu i u miru. Zato su norme "Ne mrzi" i "Ljubi neprijatelja svoga" u miru najčešće dobrotvorne, a u ratu, posebno u obrambenom ratu, idu više na štetu, nego u prilog obrani domovine.

U hrvatskom domovinskom ratu njihovo se djelovanje očitovalo u nedovoljnoj pripremljenosti za rat, povećanoj spremnosti na potpisivanje mirovnih ugovora tako da su potpisivani i oni koji nisu bili u interesu hrvatskog naroda, povećanoj spremnosti za puštanje zarobljenih neprijateljskih vojnika, te povećanom broju žrtava koje su nastale prilikom pružanja pomoći neprijatelju. Ove su norme pridonijele povećanoj spremnosti prihvaćanja izbjeglica i prognanika i smanjivanju broja masakra s hrvatske strane. Međutim, nije isključeno da brutalnost neprijatelja ne prevlada mogućnost potiskivanja mržnje i dovede do njezinih nekontroliranih izljeva.

LITERATURA

- Bujas Zoran: *Psihofiziologija rada*, Zagreb, 1959.
- Gehlen Arnold: *Čovjek*, Sarajevo, 1990.
- Kreć Dejvid i Kračfeld Ričard: *Elementi psihologije*, Beograd, 1969.
- Nietzsche Friedrich: *Volja za moć*, Zagreb, 1988.
- Weber Max: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Sarajevo, 1968.

Miroslav Vujević

*THE INFLUENCE OF RELIGIOUS NORMS ON THE BEHAVIOUR
IN THE CROATIAN PATRIOTIC WAR*

Summary

The weight of religious adages "thou shall not hate" and "love your enemies" in the Croatian patriotic war is analysed. The author concludes that their influence was manifested in a lower combat readiness, in a willingness to sign peace agreements subject to change at the expense of Croatian interests, in a proclivity for releasing enemy prisoners, in the bigger Croatian body count because enemy soldiers were medically treated as well, in an increased propensity for accepting refugees and displaced persons. These norms also curbed the number of massacres. The author's conclusion is that there is a substantial danger that the emotions triggered by the enemy's brutality will be vented in uncontrollable outbursts of hate.